

σιακών δομών ιδιοκατοίκησης (που διαμένουν δηλαδή σε ιδιοκτησίες χωρίς δανειακή εξάρτηση).

Συνεπώς, τόσο η ανάπτυξη του ανώτερου κοινωνικοεπαγγελματικού πόλου όσο και η συρρίκνωση των μεσαίων θέσεων στην Αθήνα δεν τροφοδότησαν διαδικασίες κοινωνικής πόλωσης και διαχωρισμού. Ωστόσο, ενώ αυτά μπορεί να ερμηνεύουν το γιατί ο στεγαστικός διαχωρισμός δεν αυξήθηκε κατά τη δεκαετία του 1990, δεν ερμηνεύουν και τη μείωσή του.

Οι χωρικές επιπτώσεις της ανάπτυξης του κατώτερου κοινωνικοεπαγγελματικού πόλου

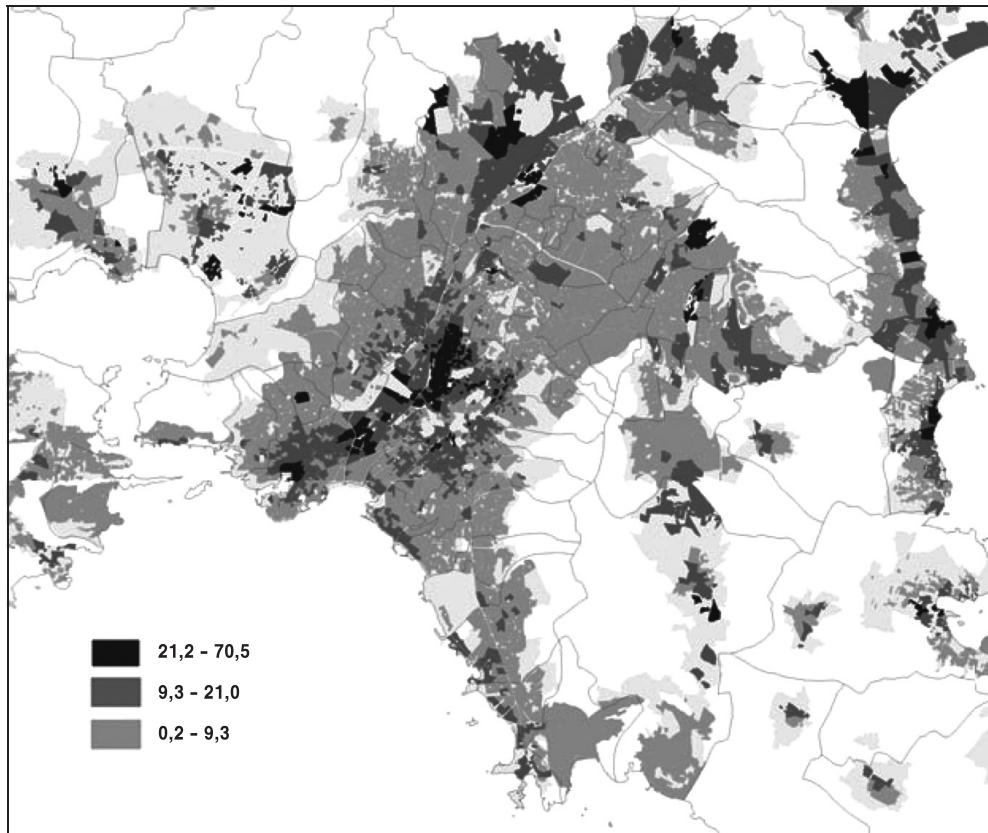
Η ερμηνεία της μείωσης του στεγαστικού διαχωρισμού σε αυτό το πλαίσιο αυξανόμενης κοινωνικής πόλωσης, μεγάλης εισροής μεταναστών και αυξανόμενης εισοδηματικής ανισότητας συνδέεται με τη μορφή της παροχής στέγασης σε συνδυασμό με τη θέση που οι μετανάστες κατέλαβαν στην αγορά κατοικίας.

Παράγοντες που αφορούν στο τοπικό πλαίσιο είναι δυνατόν να εμποδίσουν την υλοποίηση αποτελεσμάτων που αναμένονται με βάση τις θεωρητικές αναλύσεις. Οι Hamnett (1996) και Preteceille (1995) το έδειξαν αυτό για το Λονδίνο και το Παρίσι αντίστοιχα, όπου τα τοπικά προνοιακά συστήματα απέτρεψαν την κοινωνική πόλωση, η οποία θα έπρεπε να είχε ενταθεί σύμφωνα με τη θεωρία της οικουμενόπολης. Ο Andersen (2004) έδειξε κάτι ανάλογο για την Κοπεγχάγη, όπου παρά την αποτελεσματική προστασία του κράτους πρόνοιας ενάντια στην πόλωση και τη διεύρυνση της ανισότητας, ο στεγαστικός διαχωρισμός αυξήθηκε λόγω των αλλαγών στις πολιτικές κατοικίας.

Στην Αθήνα, το αδύναμο κράτος πρόνοιας με την ελάχιστη στεγαστική του συνιστώσα δίνει, καταρχήν, το ελεύθερο στην αγορά να διαχωρίσει τους πελάτες της, και ειδικά τους νέους μετανάστες που δεν καλύπτονται από τις παραδοσιακές προστατευτικές δομές που αφορούν στον γηγενή πληθυσμό – δηλαδή τα οικογενειακά δίκτυα αλληλοβοήθειας και την ιδιοκατοίκηση. Και έτσι οι μετανάστες εντοπίζονται στο παλαιότερο, φθηνότερο και με λιγότερες ανέσεις ιδιωτικά ενοικιαζόμενο απόθεμα κατοικιών, όπως σημειώθηκε προηγουμένως (βλέπε Διαγράμματα 2, 3 και 4, σελ. 123, 124).

Ωστόσο, ενώ αυτό το απόθεμα κατοικιών είναι χωρικά συγκεντρω-

ΧΑΡΤΗΣ 2.

Σχετική συγκέντρωση μεταναστών στις περιοχές κατοικίας της Αθήνας ανά απογραφικό τομέα (2001).

μένο –ιδιαίτερα στις πυκνοκατοικημένες περιοχές γύρω από το κέντρο (βλέπε Χάρτη 2)–, οι μετανάστες δεν βρίσκονται χωρικά αποκλεισμένοι από τις υψηλότερες και μεσαίες κοινωνικοεπαγγελματικές κατηγορίες. Αυτό συμβαίνει επειδή διαφένουν σε πολυκατοικίες με κάθετη κοινωνική διαφοροποίηση, όπου οι υψηλότεροι όροφοι με τα μεγαλύτερα διαμερίσματα κατοικούνται από γηγενή μεσαία και υψηλά-μεσαία στρώματα, ενώ οι χαμηλότεροι με τα μικρότερα και πιο σκοτεινά διαμερίσματα κατοικούνται από μετανάστες και γηγενή χαμηλότερα στρώματα (Leontidou 1990, Maloutas and Karadimitriou 2001).

Ο Χάρτης 2 δείχνει τη συγκέντρωση μεταναστών στις περιοχές κάθετης κοινωνικής διαφοροποίησης γύρω από το κέντρο της πόλης η οποία δεν οδηγεί σε αύξηση του στεγαστικού διαχωρισμού. Το ποσοστό των μεταναστών που ζει στον κεντρικό Δήμο της πόλης, στο σύνολο των μεταναστών που ζουν στην Αττική, είναι σημαντικά υψηλότερο (37,3%) από το ανάλογο ποσοστό των γηγενών (17,8%). Οι μετανάστες ζουν, επίσης, σε ορισμένες περιοχές της αθηναϊκής περιφέρειας, ιδιαίτερα όταν απασχολούνται σε αγροτικές εργασίες και στις κατασκευές. Η περιφερειακή εγκατάσταση των μεταναστών αφορά επίσης αποκλειστικά σε ιδιωτικά ενοικιαζόμενες κατοικίες και δεν παρουσιάζει τις εξαιρετικές χωρικές συγκεντρώσεις που θα μπορούσαν να προκύψουν από κοινωνικές ή άλλες μορφές παροχής συλλογικής κατοικίας. Οι μετανάστες στις περιφερειακές περιοχές χωροθετούνται συνήθως κοντά στον τόπο εργασίας τους –οι καθημερινές μετακινήσεις τους για εργασία είναι σημαντικά πιο περιορισμένες από εκείνες των γηγενών (Κανδύλης, 2005)– σε μικρές οικογενειακές επιχειρήσεις (Sayas, 2004) ή σε ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν προσωπικό, κάτι που σημαίνει συχνά και εγγύτητα με την περιοχή κατοικίας του εργοδότη.

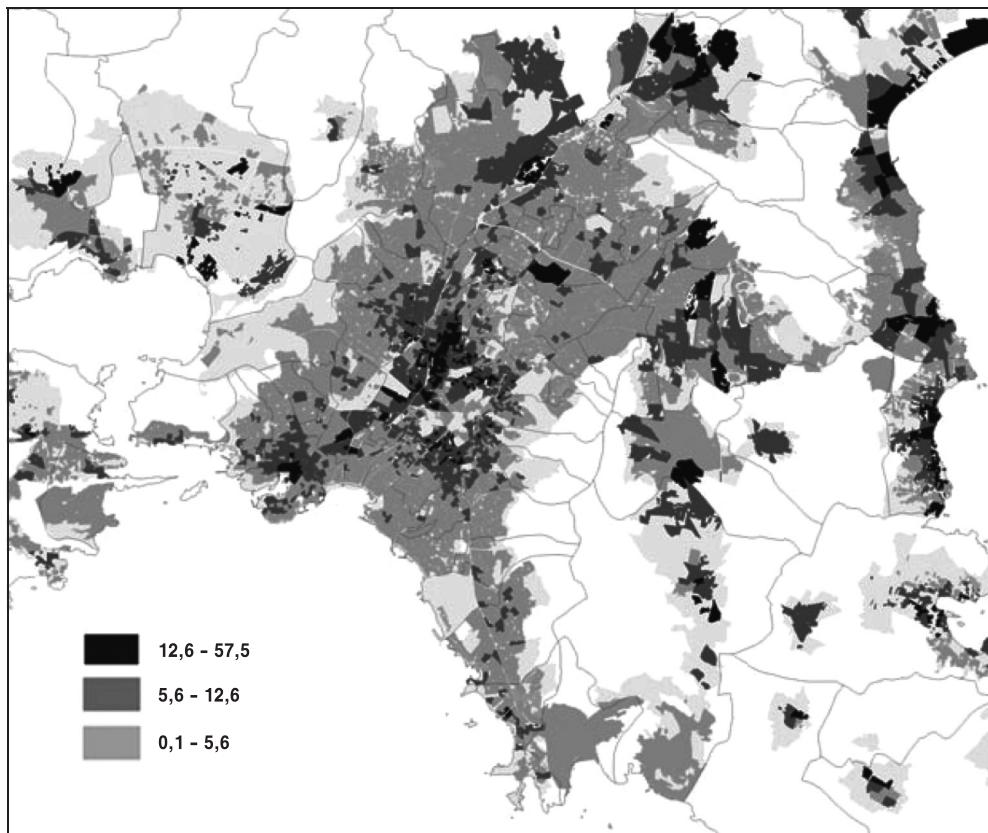
Ωστόσο, κάθε εθνική μεταναστευτική ομάδα έχει ένα ιδιαίτερο χωροθετικό σχήμα (βλέπε Χάρτες 3, 4, 5 και 6).

Οι Αλβανοί (η μεγαλύτερη εθνική ομάδα μεταναστών στην Αττική που περιλαμβάνει περισσότερο από το 60% του συνολικού μεταναστευτικού πληθυσμού) ακολουθούν –ή μάλλον καθορίζουν– το γενικό χωροθετικό σχήμα της κατοικίας των μεταναστών, με μια συγκριτικά μεγαλύτερη έμφαση στην περιφέρεια, αφού δραστηριοποιούνται περισσότερο στις κατασκευές και τις αγροτικές εργασίες και λιγότερο στις υπηρεσίες.

Οι Βούλγαροι, η δεύτερη σε μέγεθος μεταναστευτική ομάδα στην Αττική, αποτελείται κυρίως από μεσήλικες γυναίκες που δραστηριοποιούνται στις υπηρεσίες και ιδιαίτερα στη φροντίδα ηλικιωμένων ελλήνων. Συγκεντρώνονται στις πυκνοκατοικημένες περιοχές γύρω από το κέντρο, όπου υπάρχουν ηλικιωμένα υψηλά-μεσαία στρώματα αλλά και προσιτή κατοικία.

Οι Φιλιππινέζοι είναι, επίσης, μια ομάδα που απαρτίζεται σχεδόν αποκλειστικά από γυναίκες, οι οποίες μάλιστα έχουν τη φήμη της καλύτερης οικιακής βοήθειας. Έτσι, έχουν έντονη παρουσία στις

ΧΑΡΤΗΣ 3.

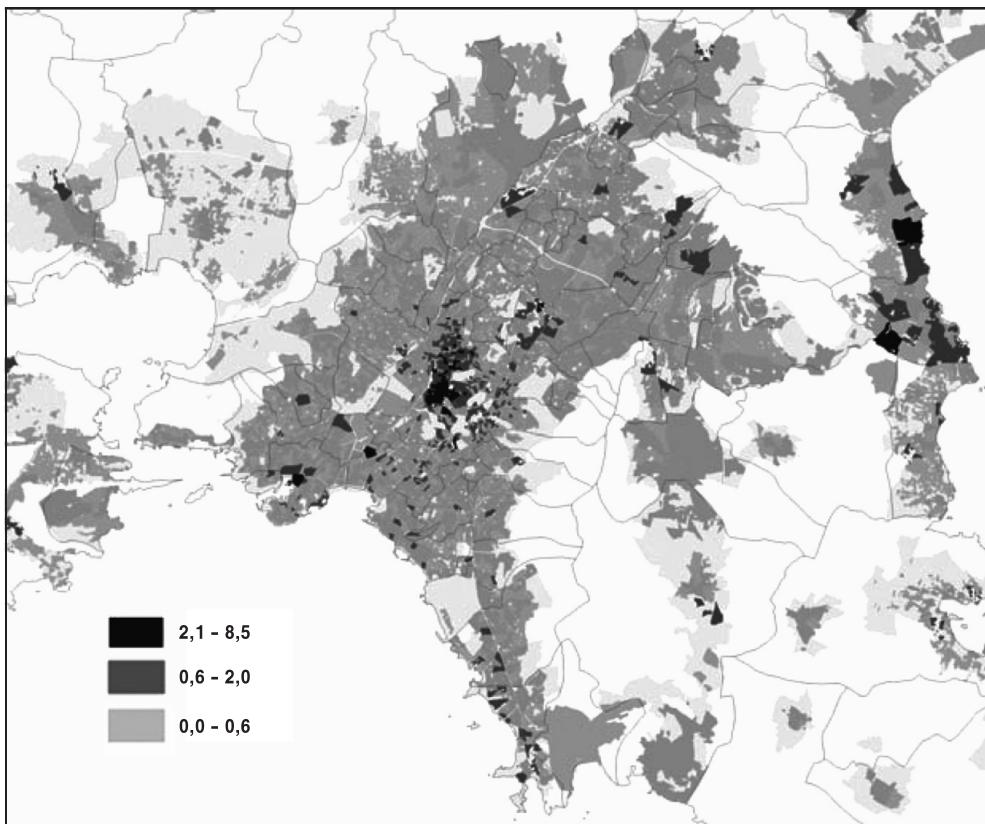
Σχετική συγκέντρωση των αλβανών μεταναστών στις περιοχές κατοικίας της Αθήνας ανά απογραφικό τομέα (2001)*.

* Το ποσοστό των Αλβανών στο συνολικό πληθυσμό της Αττικής ήταν 5,5% το 2001.

αριθμότερες περιοχές κατοικίας της πόλης (βιορειοανατολικά προάστια) όπου εργάζονται ως οικόσιτο προσωπικό, ενώ εκείνες που απασχολούνται ως εξωτερικές συγκεντρώνονται κυρίως σε μια περιοχή κάθετου κοινωνικού διαχωρισμού πλησίον του κέντρου (Αμπελόκηποι) όπου έχουν ιδρύσει σχολεία και άλλες κοινοτικές υπηρεσίες.

Οι Πακιστανοί, τέλος, αποτελούν μια σχεδόν εξολοκλήρου ανδρική ομάδα στην αγορά εργασίας και εργάζονται σε μικρές βιομηχανικές-βιοτεχνικές, μεταφορικές και αγροτικές μονάδες. Είναι σε μεγάλο

ΧΑΡΤΗΣ 4.

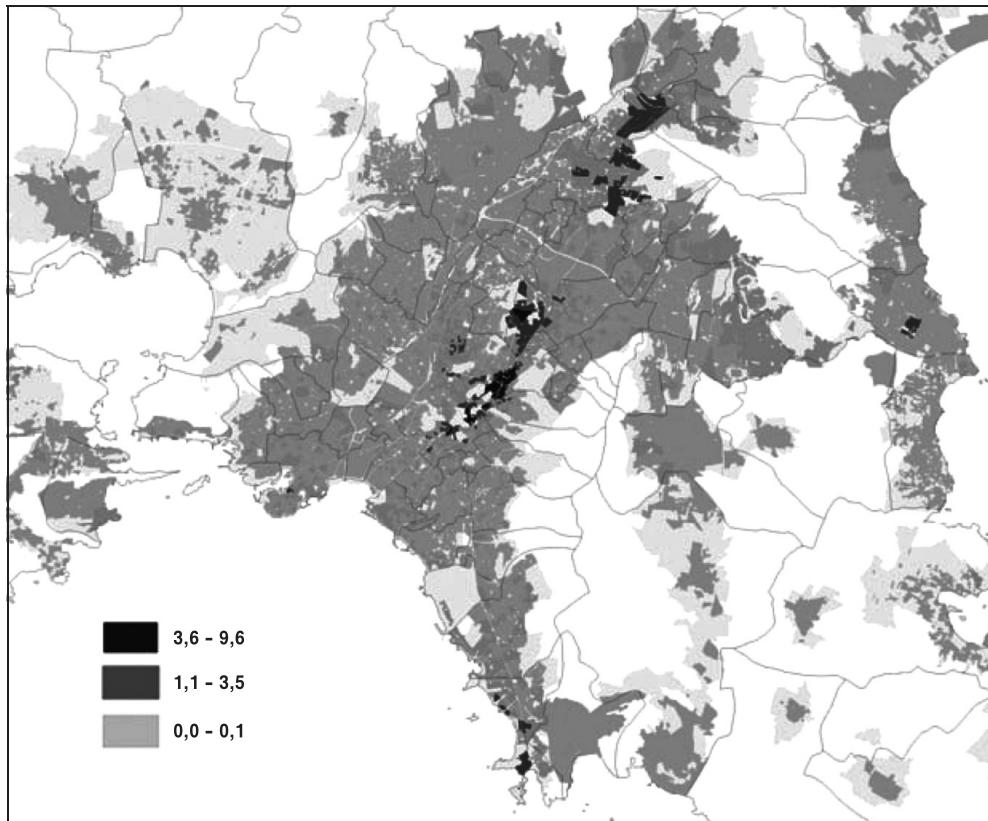
Σχετική συγκέντρωση των βούλγαρων μεταναστών στις περιοχές κατοικίας της Αθήνας ανά απογραφικό τομέα (2001)*.

* Το ποσοστό των Βούλγαρων στο συνολικό πληθυσμό της Αττικής ήταν 0,3% το 2001.

βαθμό απόντες από το κέντρο της πόλης, αφού η κατοικία τους ακολουθεί τη χωροθέτηση του τόπου εργασίας τους.

Συνεπώς, παρά το χαρακτηριστικό σχήμα χωροθέτησης της κατοικίας κάθε ξεχωριστής εθνικής ομάδας μεταναστών (που έχει ως αποτέλεσμα και υψηλούς δείκτες διαχωρισμού σε επίπεδο μεμονωμένων ομάδων, εκτός της αλβανικής) ο συνολικός βαθμός στεγαστικού διαχωρισμού τους δεν είναι υψηλός, είτε επειδή διαμένουν σε περιοχές κάθετης κοινωνικής διαφοροποίησης είτε επειδή μένουν κοντά στον τόπο εργασίας τους· και η απασχόλησή τους είναι πιο συχνά σε μι-

ΧΑΡΤΗΣ 5.

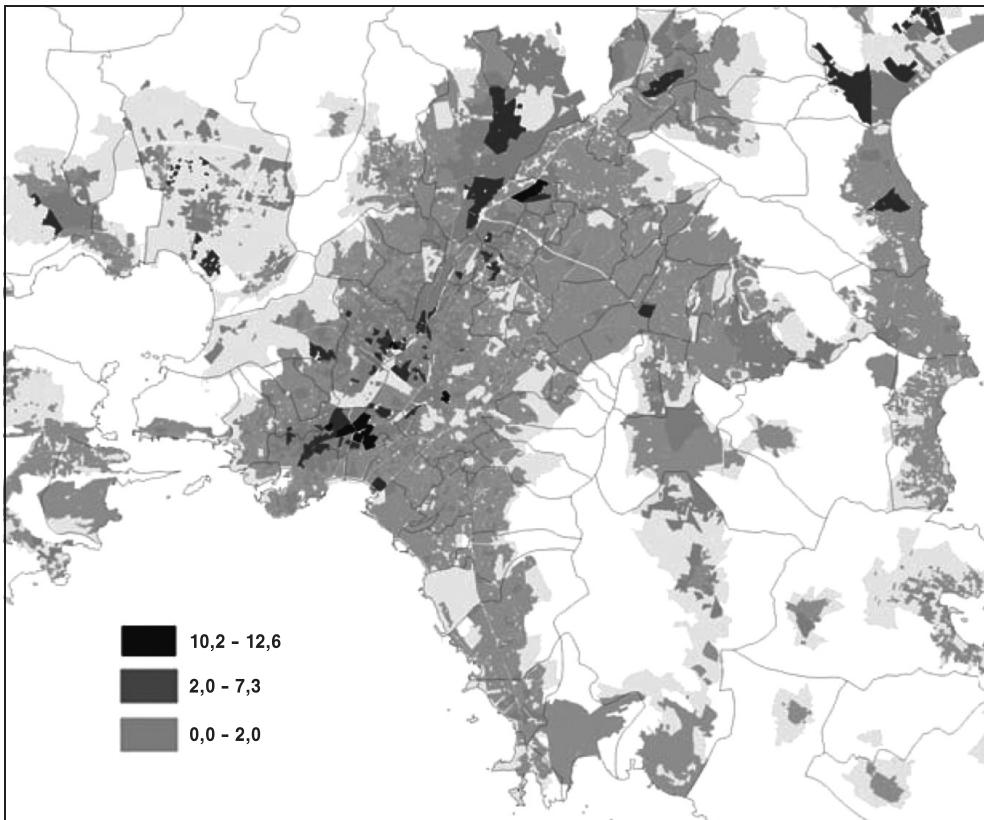
Σχετική συγκέντρωση των φιλιπινέζων μεταναστών στις περιοχές κατοικίας της Αθήνας ανά απογραφικό τομέα (2001)*.

* Το ποσοστό των Φιλιπινέζων στο συνολικό πληθυσμό της Αττικής ήταν 0,2% το 2001.

αρές οικογενειακές επιχειρήσεις ή σε νοικοκυριά παρά σε μεγάλες βιομηχανικές ή άλλες μονάδες,¹⁴ κάτι που συνεπάγεται τη στεγαστική ανάμειξή τους με τον τοπικό πληθυσμό και ενίστε με τους ίδιους τους εργοδότες τους.

14. Ένα σημαντικά μεγαλύτερο ποσοστό μεταναστών απασχολείται σε μικρές επιχειρήσεις (με λιγότερους των 10 απασχολουμένων) συγκριτικά με τον γηγενή πληθυσμό (Κανδύλης κ.ά., 2007).

ΧΑΡΤΗΣ 6.

Σχετική συγκέντρωση των πακιστανών μεταναστών στις περιοχές κατοικίας της Αθήνας ανά απογραφικό τομέα (2001).*

* Το ποσοστό των Πακιστανών στο συνολικό πληθυσμό της Αττικής ήταν 0,3% το 2001.

Η μείωση του στεγαστικού διαχωρισμού: μια δεύτερη ματιά

Ένα τελευταίο σημείο συζήτησης, που σχετίζεται με τη συνύπαρξη της πόλωσης, της αύξησης της ανισότητας και του περιορισμού του στεγαστικού διαχωρισμού στην Αθήνα κατά τη δεκαετία του 1990, αφορά στο ότι η μείωση του διαχωρισμού δεν πρέπει να καταγραφεί αβασάνιστα ως κάτι που παραπέμπει σε μια κατάσταση απαρέγκλιτα θετική.¹⁵ Σημαντικές αρνητικές τάσεις μπορεί να καλύπτονται μέσα

15. H Arbaci (υπό δημοσίευση), για παράδειγμα, υποστηρίζει ότι ο πε-

στη γενική τάση μείωσης του διαχωρισμού που εκφράζουν οι μειωμένοι του δείκτες, τάσεις που μπορεί να αφορούν σε επιμέρους τμήματα της ευρύτερης υπό μελέτη αστικής περιοχής.

Για τη διερεύνηση αυτού του ενδεχόμενου χρησιμοποίησα μια διαφορετική προσέγγιση ώστε να εντοπιστούν ενδεχόμενες σημαντικές διαφορές στις τάσεις στεγαστικού διαχωρισμού σε επιμέρους περιοχές κατοικίας της Αθήνας ανάλογα με την κοινωνική τους φυσιογνωμία. Το πρώτο βήμα ήταν η δημιουργία μιας κοινωνικής τυπολογίας των περιοχών κατοικίας της πόλης και κατόπιν η μέτρηση της μεταβολής αυτής της φυσιογνωμίας κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990.

Επέλεξα την ταξινόμηση των απογραφικών τομέων της πόλης σε πέντε διαφορετικούς κοινωνικούς τύπους ώστε να αποδοθεί μια συνθετική εικόνα με σχετικώς ξεκάθαρη ταξική διαφοροποίηση μεταξύ των διαφόρων τύπων (clusters) (βλέπε πίνακα 10).¹⁶ Σύμφωνα με την ταξινόμηση αυτή, το 10% των κατοίκων της πόλης διαμένει σε περιο-

φιορισμένος στεγαστικός διαχωρισμός δεν εμποδίζει την περιθωριοποίηση ομάδων στον στεγαστικό τομέα στη νότια Ευρώπη.

16. Κατασκεύασα αυτή την αδρή κοινωνική τυπολογία των περιοχών κατοικίας της Αθήνας χρησιμοποιώντας το συνδυασμό μιας διωνυμικής ανάλυσης αντιστοιχιών επί 17 κοινωνικοεπαγγελματικών μεταβλητών για τον προσδιορισμό των βασικών αξόνων της χωρικής τους διακύμανσης και μιας ταξινομικής ανάλυσης (τύπου K-means) για την ομαδοποίηση των περίπου 3.500 απογραφικών τομέων της πόλης (μέσος πληθυσμός: 1.000, μέσος ενεργός πληθυσμός: 450) σύμφωνα με τις θέσεις τους επί των αξόνων που προέκυψαν από την ανάλυση αντιστοιχιών. Οι κοινωνικοεπαγγελματικές μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν είναι μια αναλυτικότερη εκδοχή των εννέα βασικών κατηγοριών του προτύπου ταξινόμησης ESeC, όπου (α) υπάρχει διαφοροποίηση μεταξύ μάνατζερ και επαγγελματιών, (β) χρησιμοποιείται ξεχωριστή κατηγορία για τους μεγάλους εργοδότες καθώς και για τους καλλιτέχνες, και (γ) υπάρχει διάκριση μεταξύ των μελών των ενδιάμεσων και χαμηλών κοινωνικοοικονομικών τάξεων που απασχολούνται στη βιομηχανία, τις κατασκευές και τις μεταφορές από εκείνους που απασχολούνται στις υπηρεσίες. Οι κατηγορίες απασχόλησης που συνδέονται με τη γεωργία δεν λήφθηκαν υπόψη λόγω του περιορισμένου τους μεγέθους και της μεγάλης τους διακύμανσης, που δεν σχετίζονται με το αντικείμενο της παρούσας ανάλυσης. Οι μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν είναι άμεσα διαθέσιμες στη βάση δεδομένων EKKE-EΣΥΕ (2005).

ΠΙΝΑΚΑΣ 10.

τύποι	(I) Μεγάλοι εργοδότες, επαγγελμα- τίες και διευθυντικά/ διοικητικά στελέχη	(II) Ενδιάμεσα επαγγέλματα και χαμηλές θέσεις με καθήκοντα επιστασίας και τεχνολογικής απασχόλησης	(III) Μικρο-εργο- δότες και αυτό-απασχο- λούμενοι	(IV) Χαμηλές θέσεις στις πωλήσεις και σε άλλες υπηρεσίες και χαμηλές θέσεις τεχνιτών	(V) Θέσεις χωρίς ειδίκευση	% στον ενεργό πληθυσμό
1	50	18	15	9	8	10
2	34	24	16	16	11	22
3	30	20	11	19	21	6
4	19	21	17	24	19	45
5	13	15	16	26	31	17
Σύνολο	25	20	16	21	18	100

Κοινωνική τυπολογία των περιοχών κατοικίας της Αθήνας. Ποσοστιαία σύνθεση πέντε βασικών τύπων (2001).

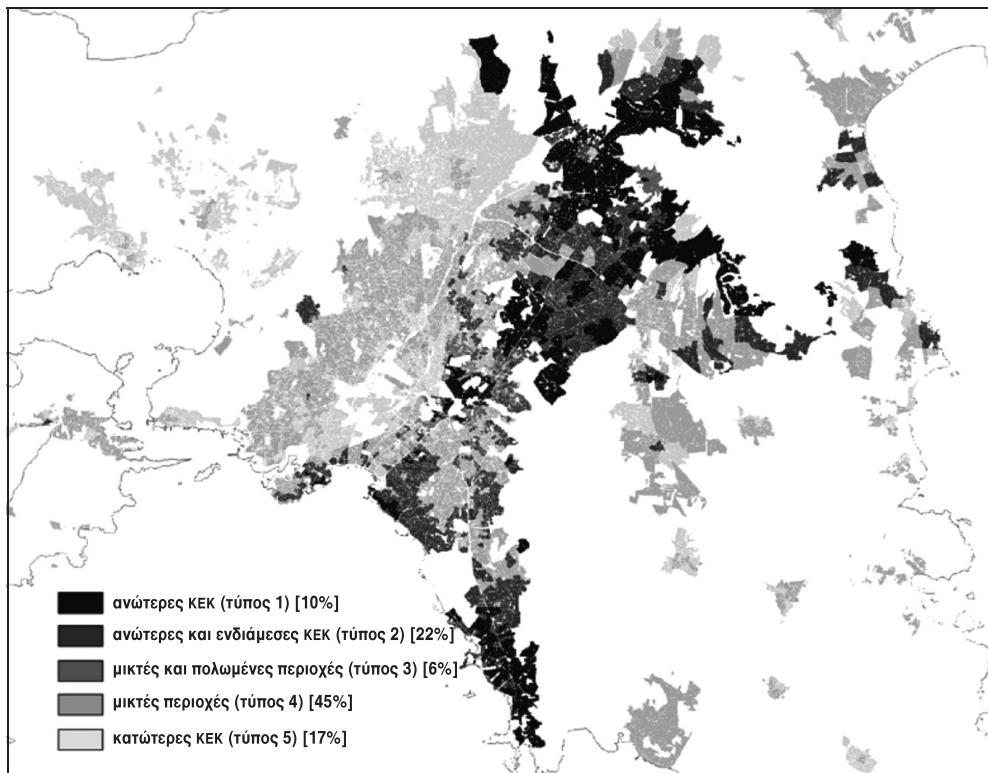
Πηγή: ΕΚΚΕ-ΕΣΥΕ (2005)

χές όπου κυριαρχούν υψηλά και το 22% σε περιοχές όπου κυριαρχούν υψηλά και μεσαία στρώματα (τύποι 1 και 2), ενώ το 17% διαμένει εκεί όπου κυριαρχούν χαμηλά κοινωνικά στρώματα (τύπος 5). Οι υπόλοιποι –ουσιαστικά οι άλλοι μισοί– μένουν σε περιοχές κοινωνικά ανάμεικτες (τύποι 3 και 4), οι οποίες ενίστε εμφανίζουν σχετική πόλωση καθώς περιέχουν αυξημένα ποσοστά τόσο υψηλών όσο και χαμηλών κοινωνικοεπαγγελματικών κατηγοριών (τύπος 3).

Η χωροθέτηση των δύο πρώτων τύπων καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος της ανατολικής πλευράς της πόλης και περιλαμβάνει και τις παραδοσιακές περιοχές των υψηλών στρωμάτων στο κέντρο. Ο πέμπτος τύπος καλύπτει μέρος της δυτικής (εργατικής) πλευράς και τις περισσότερες περιοχές της μακρινής περιφέρειας. Ο ελαφρώς πολωμένος τρίτος τύπος χωροθετείται γύρω από το κέντρο σε περιοχές πυκνοδομημένες και χαρακτηριστικές της κάθετης κοινωνικής διαφοροποίησης, ενώ ο ανάμεικτος τέταρτος τύπος χωροθετείται κυρίως,

αλλά όχι αποκλειστικά, στις καλύτερες γειτονιές της δυτικής πλευράς της πόλης (βλέπε Χάρτη 7), όπου συγκεντρώνονται οι κοινωνικά –αλλά όχι και στεγαστικά– κινητικότεροι απόγονοι του τοπικού πληθυσμού (Maloutas, 2004).

ΧΑΡΤΗΣ 7.

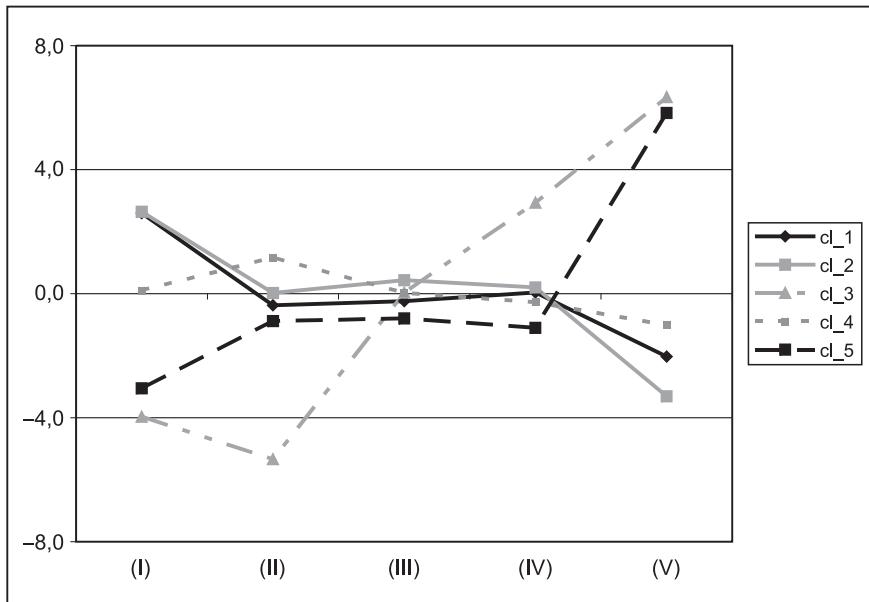

Κοινωνικοί τύποι των περιοχών κατοικίας της Αθήνας σε επίπεδο απογραφικού τομέα (2001).

Το διάγραμμα 5 δείχνει τη μεταβολή της κοινωνικής σύνθεσης των πέντε τύπων κατά τη δεκαετία του 1990.¹⁷ Στους δύο πρώτους τύπους

17. Η μεταβολή της κοινωνικοεπαγγελματικής φυσιογνωμίας μετρήθηκε βάσει της μεταβολής, σε ποσοστιαίες μονάδες, των πέντε ευρέων κοινωνικοεπαγγελματικών ομάδων κατά τη δεκαετία του 1990 για κάθε τύπο, από την

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5.

Μεταβολή σε ποσοστιαίες μονάδες ευρέων κοινωνικοεπαγγελματικών ομάδων (βασισμένων στο πρότυπο ESeC) σε πέντε κοινωνικούς τύπους περιοχών κατοικίας 1991-2001.

- (I) Μεγάλοι εργοδότες, επαγγελματίες και διευθυντικά/διοικητικά στελέχη (ESeC 1 & 2)
- (II) Ενδιάμεσα επαγγέλματα και χαμηλές θέσεις με καθήκοντα επιστασίας και τεχνολογικής απασχόλησης (ESeC 3 & 6)
- (III) Μικροεργοδότες και αντοπασχολούμενοι (ESeC 4 & 5)
- (IV) Χαμηλές θέσεις στις πωλήσεις και σε άλλες υπηρεσίες και χαμηλές θέσεις τεχνιτών (ESeC 7 & 8)
- (V) Θέσεις χωρίς ειδίκευση (ESeC 9)

υπήρξε αύξηση του ποσοστού της υψηλότερης κοινωνικοεπαγγελματικής κατηγορίας, σταθερότητα για τις τρεις ενδιάμεσες και μείωση

οποία αφαιρέθηκε η μεταβολή της κάθε ομάδας στο σύνολο της πόλης κατά την ίδια περίοδο. Αυτό σημαίνει ότι, εάν το ποσοστό μιας κοινωνικοεπαγγελματικής ομάδας στον τύπο X αυξήθηκε κατά 3 ποσοστιαίες μονάδες, ενώ το ποσοστό της ίδιας ομάδας μειώθηκε κατά 1 μονάδα στο σύνολο της πόλης κατά την ίδια περίοδο, η τελική επίδοση της ομάδας στο συγκεκριμένο τύπο υπολογίστηκε ως +4 ποσοστιαίες μονάδες.

της χαμηλότερης. Το αντίθετο συνέβη για τον τελευταίο τύπο, όπου υπήρξε σημαντική αύξηση του ποσοστού των ανειδίκευτων και μείωση της υψηλότερης κατηγορίας. Συνεπώς, οι τύποι με την υψηλότερη και τη χαμηλότερη κοινωνική φυσιογνωμία (οι κοινωνικά ακραίοι) ισχυροποίησαν την αντίστοιχη φυσιογνωμία τους. Ο σχετικός πολωμένος τρίτος τύπος με τις περιοχές κάθετης κοινωνικής διαφοροποίησης γύρω από το κέντρο παρουσίασε σημαντικές απώλειες όσον αφορά την υψηλότερη κατηγορία και εξίσου σημαντικά κέρδη όσον αφορά τους ανειδίκευτους, κάτι που τον οδήγησε σε μια πιο μεικτή φυσιογνωμία. Τέλος, ο ανάμεικτος τέταρτος τύπος παρέμεινε μάλλον σταθερός.

Συνοψίζοντας, οι τρεις τύποι περιοχής κατοικίας με την πιο ξεκάθαρη και ακραία κοινωνική φυσιογνωμία, οι οποίοι καλύπτουν περίπου τον μισό πληθυσμό της πόλης, έγιναν κοινωνικά περισσότερο ομοιογενείς (και έτσι συνέβαλαν στην αύξηση του στεγαστικού διαχωρισμού). Ο μεγάλος ανάμεικτος τύπος παρέμεινε σταθερός (και έτσι δεν συνέβαλε στην αύξηση του διαχωρισμού) ενώ ο μικρός σχετικώς πολωμένος τύπος έγινε περισσότερο μεικτός. Έτσι, συνέβαλε στη μείωση του διαχωρισμού με τον ίδιο τρόπο που μειώνεται ο διαχωρισμός σε περιοχές που βρίσκονται στα πρώτα στάδια διαδικασιών «εξευγενισμού» (gentrification).

Συνεπώς, ο διαχωρισμός μπορεί να μειώνεται βάσει των δεικτών ανομοιότητας για την πόλη συνολικά, αλλά αυτό δεν αποτρέπει σημαντικές περιοχές της πόλης (εκείνες με τη σαφέστερη κοινωνική φυσιογνωμία) από το να γίνουν κοινωνικά αμιγέστερες. Παράλληλα, η όλη τάση μείωσης του διαχωρισμού τροφοδοτείται από διαδικασίες, όπως το ανάποδο φιλτράρισμα (filtering-down) στις περιοχές γύρω από το κέντρο, των οποίων οι αντιδιαχωριστικές επιπτώσεις είναι πιθανόν να αποδειχθούν περιστασιακές.

Συμπέρασμα: η σημασία του τοπικού πλαισίου

Εξετάζοντας τις σχέσεις μεταξύ στεγαστικού διαχωρισμού, κοινωνικής πόλωσης και ανισότητας στην Αθήνα, προσπάθησα να δείξω ότι μπορεί να είναι διαφορετικές από αυτές στις οποίες παραπέμπουν οι κυρίαρχες θεωρητικές υποθέσεις που τις αφορούν, και ότι η διαφορά δεν θα πρέπει να αποδοθεί απλώς στην ιδιαιτερότητα της αθηναϊκής